

Oblicza współczesnej propagandy

**Przypadek chińsko-tajwańskiej
wojny informacyjnej**

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3855

Robert Rajczyk

Oblicza współczesnej propagandy

**Przypadek chińsko-tajwańskiej
wojny informacyjnej**

Redaktor serii: Nauki Polityczne
Mariusz Kolczyński

Recenzent:
Katarzyna Pokorna-Ignatowicz

Spis treści

Wstęp	7
--------------	---

Część I

Propaganda. Ujęcie teoretyczne

ROZDZIAŁ 1

Współczesna propaganda	17
1.1. Propaganda i jej przejawy	17
1.2. System propagandowy	21
1.3. Cele współczesnej propagandy	26
1.4. Opinia publiczna jako podmiot oddziaływania propagandowego	32
1.4.1. Współczesne narzędzia integrujące opinię publiczną	34
1.4.2. Propaganda jako narzędzie aktywizacji społecznej	42

ROZDZIAŁ 2

Propaganda jako narzędzie walki informacyjnej	47
2.1. Wojny informacyjne	47
2.1.1. Narzędzia wojny informacyjnej	48
2.2. Dezinformacja	51
2.2.1. Postaci dezinformacji	56
2.2.2. Przeciwdziałanie dezinformacji	60

ROZDZIAŁ 3

Propaganda w strukturze komunikacji strategicznej	69
3.1. Propaganda w operacjach informacyjnych	71
3.2. <i>Soft power</i> a propaganda	74
3.2.1. Propaganda w dyplomacji publicznej	77
3.3. Międzynarodowe nadawanie programów radiowych i telewizyjnych	78
3.4. Działalność informacyjno-prasowa	80
3.5. Pozycja propagandy w komunikacji strategicznej	81

Część II

Propaganda Tajwanu i Chin kontynentalnych – studia przypadków

ROZDZIAŁ 4

Propaganda Republiki Chińskiej (Tajwanu)	85
4.1. Państwa niesuwerenne w stosunkach międzynarodowych	86
4.1.1. Republika Chińska jako państwo nieuznawane	89
4.2. Tajwanizacja Republiki Chińskiej na Tajwanie	91
4.3. Wymiary tajwańskiej propagandy	96
4.3.1. Instytucjonalizacja propagandy Tajwanu	100
4.3.2. Wymiar funkcjonalny tajwańskiej propagandy	102

ROZDZIAŁ 5

Chińsko-tajwańska wojna propagandowa	109
5.1. Wymiary propagandy chińskiej	109
5.1.1. Wymiar ideologiczny	110
5.1.2. Wymiar strukturalny	111
5.1.3. Kierunki chińskiej narracji propagandowej	112
5.2. Chińsko-tajwańska wojna informacyjna	114
5.2.1. Analiza ilościowa	116
5.2.2. Analiza zawartości	118
5.3. Podsumowanie analizy ilościowej i jakościowej	126

Zakończenie	129
--------------------	-----

Aneksy	137
---------------	-----

Bibliografia	155
---------------------	-----

Spis tabel	167
-------------------	-----

Summary	169
----------------	-----

Резюме	171
---------------	-----

Wstęp

Współczesny rozwój środków masowego przekazu i nowoczesnych technologii informacyjnych pozwala na nieograniczoną dystrybucję każdego rodzaju przekazu, również perswazyjnego, za sprawą którego kształtowane są stosunki międzynarodowe, realizowana jest polityka zagraniczna oraz kształtowane są poglądy obywateli i ich preferencje polityczne, społeczne uwarunkowania i wynikające z tego wybory kulturowe. Zarządzanie społeczeństwem medialnym¹ i społeczeństwem sieci² wyznacza nowe wyzwania w działaniach propagandowych, jakie realizowane są współcześnie w formach propagandowych wywołujących wojny informacyjne o ludzkie umysły.

Propaganda nie jest zjawiskiem nowym. Znane są w historii powszechnej fakty, które dzięki zabiegom propagandowym zyskały zupełnie odmienny wymiar, często odbiegający od tego, jak ukształtował się ich byt. W nie najdalszej historii, ale tej, która budzi wciąż wiele emocji oraz wpłynęła na upowszechnienie badań nad propagandą, można wymienić twierdzenia, że Austria jest pierwszą ofiarą nazizmu, istnieją „polskie obozy koncentracyjne” czy też Peenemünde to ośrodek, z którego po raz pierwszy w historii świata wystrzelono rakietę w stratosferę³.

¹ Terminem *społeczeństwo medialne* Stanisław Michalczyk określa zjawisko autonomizacji mediów oraz mediatyzacji komunikowania publicznego. Istotą tego typu społeczeństwa jest przymus komunikacyjny kształtujący m.in. widzialność podmiotów i emocjonalność przekazów. W społeczeństwie medialnym następują zmiany w dziennikarstwie, polityce i demokracji. Więcej na ten temat pisze w: S. MICHALCZYK: *Społeczeństwo medialne: Studia z teorii komunikowania masowego*. Katowice 2008, s. 43.

² Pojęcie *społeczeństwo sieciowe* wprowadził Manuel Castells, pisząc: „W społeczeństwie sieci władza oznacza umiejętność kodowania i przekazywania informacji, a także włączania i wyłączania poszczególnych grup społecznych z obszaru sieci”. Funkcjonowanie społeczeństwa sieciowego oparte jest na globalnej sieci komunikacyjnej. Z pojęcia społeczeństwa sieci jego twórca wyprowadził pojęcie władzy komunikacji jako nowego paradygmatu zdobywania i utrzymywania władzy oraz zarządzania zasobami ekonomicznymi i społecznymi. Więcej na ten temat w: M. CASTELLS: *Władza komunikacji*. Tłum. J. JEDLIŃSKI, P. TOMANEK. Warszawa 2013.

³ „Przed wybuchem II wojny światowej aż do jej zakończenia Peenemünde było najbardziej nowoczesnym ośrodkiem technologicznym na świecie. To właśnie tam w 1942 r. udało się po raz pierwszy w historii wystrzelić rakietę w kosmos, co dało podwaliny pod rozwój technologii

To tylko nieliczne przykłady z XX wieku, jakie można uznać za swobodne kształtowanie historii, która miała zupełnie inny przebieg. Selektywna narracja, jaką prowadzono przez lata, kształtując „fakty” oraz posługując się retoryką, za sprawą której z historii Austrii wyparto Adolfa Hitlera, twórcę nazizmu bez proweniencji narodowej. Sam ten ruch polityczny w odbiorze społecznym także nie ma austriackich konotacji narodowościowych, chociaż gro jego luminarzy było tej narodowości. W dyskursie publicznym pojawiają się za to sformułowania: *hitlerowcy* lub *polskie obozy koncentracyjne*. W świadomości opinii publicznej znaczenie przytoczonych sformułowań zaciera konotacje zgodne z prawdą historyczną na rzecz eufemizmów językowych.

Obraz końcowy, który rysuje się jako wynik zabiegów selektywnej narracji, nie jest jednak sztucznie wykreowany, nie wykorzystuje również informacji nieprawdziwych. Autentyczność prezentowanej opowieści warunkuje jej wiarygodność, a tym samym kształtuje poziom efektywności przekazu komunikacyjnego. Przykładem tego rodzaju konstrukcji może być brytyjska dynastia panująca, która do 1917 roku występowała pod nazwiskiem Sachsen-Coburg Gotta, jednakże pod wpływem antyniemieckich nastrojów w brytyjskim społeczeństwie ówczesny władca Zjednoczonego Królestwa król Jerzy V postanowił zmienić nazwisko na bardziej społecznie akceptowalne w dobie I wojny światowej. I tak Coburgowie stali się Windsorami od nazwy zamku będącego jedną z trzech rezydencji królewskich. Po dziś dzień Windsorowie uchodzą za symbol brytyjskości, i to pomimo faktu, że dzieci królowej Elżbiety i jej małżonka księcia Edynburga są potomkami innej niemieckiej dynastii Schleswig-Holstein-Sonderburg-Glücksburg, z której nazwiska książę Filip celowo zrezygnował na rzecz nazwiska swojej matki w wersji zanglicyzowanej – Mountbatten.

Przytoczone historie dowodzą, że zmieniające się uwarunkowania polityczno-społeczne oraz rozwój mediów masowych, a w ostatnim dwudziestoleciu także postęp w technologii informacyjno-komunikacyjnej (ICT) uruchamiają nowe płaszczyzny działań propagandowych, które coraz częściej nabierają charakteru podporządkowanych kanałom komunikacyjnym determinującym działania współczesnej propagandy.

Właściwie zaplanowana komunikacja zintegrowanego i selektywnie zbudowanego przekazu dystrybuowanego przez kanały komunikacji skorelowane z grupami docelowymi to warunek efektywnego oddziaływania na odbiorcę. Przekaz zawierający w sobie elementy opowieści zintegrowanej z faktami, której ma dotyczyć (*storytelling*), jest ukierunkowany na wykorzystanie określonych ram interpretacyjnych oraz pominięcie innych, które nie są użyteczne dla przekazu opowieści (*framing*) i wykorzystujący media jako kanał wskazujący na to, o czym się mówi (paradygmat *agenda building*), jest obecnie podsta-

rakietowej i umożliwiło późniejsze loty kosmiczne oraz zapoczątkowało zimnowojenny wyścig zbrojeń”. Por. <https://museum-peenemuende.de/?lang=pl> [dostęp: 11.07.2016].

wowym sposobem budowania pożądaných narracji. Marek Jachimowski pisze o interakcji mediów, ich dysponentów oraz form komunikacji w różnych kontekstach społecznych⁴. „Obecnie zjawiska te również mają wpływ na zmiany komunikacyjne człowieka i związane z tym jego możliwości funkcjonowania w różnych rolach społecznych. Ma to odniesienie nie tylko do jednostki czy grup społecznych, ale dotyczy także szeregu kluczowych instytucji społecznych oraz procesów politycznych, gospodarczych, edukacyjnych, kulturalnych, zarówno na poziomie lokalnym, krajowym, międzynarodowym, jak i globalnym. Wszystko to wpływa na zmiany w mediach periodycznych i na przekształcenia w periodycznej komunikacji medialnej (utrata dominacji komunikowania masowego i wzrost znaczenia komunikacji odmasowionej)”⁵.

Cel monografii identyfikuję na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, zamierzam przedstawić współczesne formy i narracje propagandowe realizowane w płaszczyźnie mediów tradycyjnych oraz nowych mediów, przede wszystkim mediów społecznościowych. Po drugie, wykorzystując rozważania teoretyczne, w kontekście empirycznym ustalę działania propagandowe prowadzone przez dwa państwa pozostające wobec siebie w skomplikowanej sytuacji polityczno-ekonomicznej. To oznacza, że działania propagandowe każdego z państw pozostają w określonej zależności, jednocześnie oddziałując na siebie wzajemnie.

Studium przypadków (*case studies*) działań propagandowych prowadzonych przez Republikę Chińską (Tajwan) oraz Chińską Republikę Ludową (Chiny kontynentalne)⁶ stanowi unikalny przykład w stosunkach międzynarodowych. Jeden z podmiotów, Chiny kontynentalne, ma charakter dominujący w globalnych stosunkach międzynarodowych, oddziałując tym samym na szanse i możliwości polityczne drugiego państwa. Tajwan dysponuje własnym terytorium, ale geneza powstania państwa i jego znaczenia międzynarodowego jest odmienna niż innych państw o ograniczonej uznawalności. Tajwan nie wydzielił bowiem granic swojego terytorium z obszaru państwa macierzystego ani nie został utworzony w rezultacie decyzji organizacji międzynarodowej. W 1949 roku władze Republiki Chińskiej istniejącej od 1911 roku ewakuowały się z terenów Chin kontynentalnych objętych rebelią na obszar, który zgodnie z ustaleniami kairskiej konferencji aliantów z 1943 roku 2 lata później znalazł się w granicach Chin po okresie japońskiej okupacji z lat 1895–1945. W latach 1945–1971 Tajwan był członkiem Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych i członkiem-założycielem ONZ. Jest aktywnie zaangażowany w rozwiązywanie problemów o charakterze globalnym, takich jak na przykład niekorzystne zmiany klimatyczne. Republika Chińska prowadzi również projekty pomocy humanitarnej dla regionów i państw dotkniętych skutkami klęsk żywiołowych,

⁴ M. JACHIMOWSKI: *Komunikacja strategiczna a dziennikarstwo*. „Rocznik Prasoznawczy”. R. 10/2016, s. 11–12.

⁵ Ibidem.

⁶ Dalej nazwy państw używane będą zamiennie – R.R.

a także pomocy rozwojowej, w tym nie tylko obejmującej państwa utrzymujące pełne stosunki dyplomatyczne z Tajpej, ale również państwa rozwijające się (na przykład Bośnia i Hercegowina), a nawet te należące do Unii Europejskiej⁷. Jednocześnie Tajwan, wykorzystując rozwój środków masowego przekazu i nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych, bierze udział w stosunkach międzynarodowych jako podmiot o limitowanej uznawalności. Rozwój komunikacji zapośredniczonej przez media społecznościowe otwiera nowe możliwości dotarcia do odbiorców i kształtowania wpływu społecznego. Zmiany w technologii komunikowania spowodowały zmienność ról komunikacyjnych, które zrównują status uczestnika wirtualnego dyskursu publicznego niezależnie od jego pozycji geopolitycznej, gospodarczej czy też podmiotowości prawnomiedzynarodowej. Wykorzystanie form komunikowania zależy w istotnym stopniu od wielkości nakładów finansowych, czyli *de facto* zasobów ekonomicznych skorelowanych z zasięgiem oddziaływania i statusem podmiotu w międzynarodowych stosunkach politycznych, gospodarczych i kulturalnych.

Suwerenność Republiki Chińskiej, choć państwo to stanowi przede wszystkim podmiot międzynarodowych stosunków gospodarczych, jest obecnie kwestionowana przez znaczną część społeczności międzynarodowej⁸. Z pozostałymi członkami wspólnoty międzynarodowej utrzymuje jednak pełne stosunki dyplomatyczne lub też utrzymuje zamiast stosunków dyplomatycznych tylko *de iure* konsularne, kulturalne i gospodarcze⁹. Republika Chińska – nieuznawana przez Organizację Narodów Zjednoczonych – uczestniczy w międzynarodowych stosunkach politycznych, co przejawia się w postaci członkostwa w organizacjach międzynarodowych, choć Tajwan ze względu na skuteczny sprzeciw Chińskiej Republiki Ludowej na ogół nie występuje w nich ani jako Republika Chińska, ani jako Tajwan¹⁰.

⁷ W przypadku Bośni i Hercegowiny są to dwa projekty z zakresu tzw. zielonej energii. Zob. http://www.icdf.org.tw/lp.asp?CtNode=30881&CtUnit=172&BaseDSD=100&mp=2&xq_xCat=29824. Z kolei projekty realizowane w Rumunii oraz Bułgarii obejmowały wsparcie dla rozwoju finansowego sektora małych przedsiębiorstw, lokalny projekt efektywności energetycznej, a także finansowanie gospodarki ekologicznej oraz projekt wprowadzenia elektrycznych autobusów w Sofii. Zob. <http://www.icdf.org.tw/lp.asp?CtNode=30073&CtUnit=172&BaseDSD=100&mp=2> [dostęp: 6.12.2018].

⁸ Republika Chińska na Tajwanie jest przykładem cofnięcia uznania międzynarodowego.

⁹ Republika Chińska (Tajwan) utrzymuje stosunki dyplomatyczne z 18 państwami na świecie, w tym w Europie jedynie z Watykanem. Z pozostałymi państwami świata, z wyjątkiem Chińskiej Republiki Ludowej, która uznaje Tajwan za swoją zbuntowaną prowincję, utrzymywane są stosunki konsularne, kulturalne i gospodarcze w formie biur handlowych i kulturalnych o różnych nazwach. W przypadku Rzeczypospolitej Polskiej jest to Biuro Polskie w Tajpej – <https://poland.tw> [dostęp: 11.07.2016].

¹⁰ Najczęściej w międzynarodowych stosunkach kulturalnych Tajwan występuje jako Chińskie Tajpej (także w międzynarodowych rozgrywkach sportowych). Z kolei w Światowej Organizacji Handlu funkcjonuje pod nazwą Wydzielonego Obszaru Celnego Tajwanu, Peskadarów, Kinmen i Matsu – por. R. RAJCZYK: *Dyplomacja cyfrowa Tajwanu*. W: *Współpraca*,

Republika Chińska próbuje się opierać naciskowi Chińskiej Republiki Ludowej i utrzymywać stosunki dyplomatyczne ze swoimi dotychczasowymi partnerami dyplomatycznymi¹¹, pośród których do największych należą Nikaragua i Honduras, a wśród najbardziej prestiżowych jest Stolica Apostolska. Stany Zjednoczone cofnęły Tajwanowi uznanie i od 1 stycznia 1979 roku stoją formalnie na stanowisku uznania rządu w Pekinie za jedyną reprezentację chińską w systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Pomimo tego faktu USA utrzymują intensywne kontakty gospodarcze i kulturalne z władzami w Tajpej¹². W przypadku Republiki Chińskiej amerykańskie wsparcie polityczne i militarne dla Tajwanu stanowi z kolei metodę oddziaływania politycznego na Chińską Republikę Ludową.

Analiza przedstawiona w części teoretycznej została przeprowadzona metodą *research desk*. Celem badania *research desk* było zebranie i zestawienie literatury naukowej, która pozwalała na wyznaczenie kierunku przygotowania i opracowania metodologii badawczej. Wśród przeanalizowanej literatury znalazły się pozycje dotyczące parapaństw (jako podmiotu stosunków międzynarodowych), poświęcone zagadnieniom propagandy i działań propagandowych realizowanych w przestrzeni mediów masowych i nowych mediów, a ponadto poruszające zagadnienia międzynarodowego komunikowania politycznego, *public relations* oraz komunikacji strategicznej w wymiarach niezbędnych do przedstawienia przedmiotowego zagadnienia.

Na gruncie polskim tematykę parapaństw podejmowali w swoich pracach naukowcy z wielu ośrodków akademickich, między innymi Janusz Solak, Jerzy Hatłas, Marcin Kosienkowski, Jerzy Kłoczkowski, Andrzej Gil, Radosław Zenderowski, Viktoriya Serzhanova, Piotr Oleksy, Bartłomiej Zdaniuk, Danuta Krzak-Gibas, Krzysztof Nowak, Małgorzata Rączkiewicz, Adam Kosidło, a także środowiska analityczne Ośrodka Studiów Wschodnich i Polskiego Instytutu Spraw

konkurencja czy rywalizacja? Oblicza stosunków międzynarodowych w Azji. Red. J. MARSZAŁEK-KAWA, A. STAŃCO-WAWRZYŃSKA. Toruń 2017, s. 300–307. Wyjątek stanowi Azjatycki Bank Rozwoju, gdzie używana jest nazwa Tajpej, Chiny. Zob. R. RAJCZYK: *Measures and objectives of Taiwanese digital diplomacy.* W: *Komunikowanie społeczne w dobie nowych technologii.* Red. D. PIONTEK, S. OSSOWSKI. Nowy Targ–Poznań 2017, s. 71.

¹¹ Chińska Republika Ludowa stosuje „zasadę jednych Chin”, zgodnie z którą według interpretacji Pekinu Tajwan jest zbuntowaną prowincją ChRL. Stosując naciski polityczne, władze w Pekinie wywierają presję na sojuszników dyplomatycznych Tajwanu, skłaniając ich do zerwania stosunków dyplomatycznych z Tajpej, co jest warunkiem nawiązania ich z Pekinem. Tajwańska prezydent stara się apelować do społeczności międzynarodowej o jedność w obliczu chińskich nacisków. Zob. *Taiwan's Tsai urges world to stand up to China: AFP interview*; <https://www.afp.com/en/news/23/taiwans-tsai-urges-world-stand-china-afp-interview-doc-16l04el> [dostęp 25.06.2018].

¹² Podstawą są dwa akty prawne: Taiwan Relations Act (Public Law 96-8, 22 U.S.C. 3301 et seq.) oraz Taiwan Travel Act (Public Law No. 115–135 (03/16/2018)). Por. <http://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title22/chapter48&edition=prelim> i <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/535> [dostęp: 6.12.2018]. W Tajpej funkcjonuje także Instytut Amerykański na Tajwanie (American Institute in Taiwan). Por. <http://www.ait.org.tw> [dostęp: 18.12.2018].

Międzynarodowych. W piśmiennictwie zagranicznym problematykę państw nieuznawanych podejmują przede wszystkim Eiki Berga, Nina Caspersen, James Ker-Lindsay, George Kyrisa, Scott Pegga, Raul Toomla, George Sørensen i Pal Kostø. Równie bogata jest literatura naukowa z zakresu komunikowania międzynarodowego i komunikowania publicznego. Warto zatem zwrócić uwagę na publikacje Beaty Ociepki, Zbigniewa Oniszczyka, Bogusławy Dobek-Ostrowskiej, Agnieszki Hess, Doroty Piontek, Agnieszki Szymańskiej i Jerzego Mikułowskiego Pomorskiego. Problematykę komunikowania strategicznego podejmują w Polsce natomiast między innymi Beata Ociepka, Marek Jachimowski, Tomasz Kacała i Mirosław Lakomy. Dyplomacja publiczna i *soft power* to w Polsce obszar zainteresowań badawczych na przykład Beaty Ociepki, Beaty Piskorskiej oraz Roberta Łosia.

Badania empiryczne przeprowadziłem metodą jakościową, wykorzystując analizę przypadków (*case studies*) propagandy realizowanej przez Tajwan oraz kwestii tajwańskiej w propagandzie prowadzonej przez Chińską Republikę Ludową. Taki sposób realizacji badań pozwala na wskazanie wzajemnych relacji pomiędzy państwem dominującym a państwem realizującym działania propagandowe w przestrzeni międzynarodowej, w której jego obecność jest limitowana. W badaniach empirycznych przyjąłem hipotezę o istnieniu zależności pomiędzy działaniami propagandowymi prowadzonymi przez Tajwan i Chińską Republikę Ludową, przy czym działania propagandowe Tajwanu są niezależne od działań podejmowanych przez Chińską Republikę Ludową, mają na celu utrzymywanie relacji Tajwanu z podmiotami prawa międzynarodowego, organizacjami międzynarodowymi oraz obywatelami innych krajów. Działania są ukierunkowane na kształtowanie wizerunku i postrzegania Republiki Chińskiej jako „jedynej chińskiej demokracji”. Kwestia tajwańska stanowi natomiast element propagandowych działań Chin kontynentalnych jako podmiotu dążącego do promowania na świecie idei „jednych Chin”.

W kontekście przyjętej i rozbudowanej hipotezy określającej wzajemne relacje działań propagandowych prowadzonych przez Tajwan i Chiny kontynentalne zaproponowałem dwa pytania badawcze, według których będą realizowane analizy przypadków:

- P1. Czy wymiary propagandy Tajwanu przyjmują Chiny kontynentalne jako podmiot działań propagandowych?
- P2. W jaki sposób kwestia tajwańska jest kształtowana w chińskiej propagandzie? Czy przyjmuje ona wymiar oddziaływania wewnętrznego, czy prowadzona jest w wymiarze globalnym?

Monografia stanowi wynik badań w dyscyplinie nauki o polityce z odwołaniem się do dorobku nauk o mediach i komunikacji społecznej. Wnioski płynące z części empirycznej wpisują się w nurt badań nad znaczeniem współczesnych działań propagandowych dla pozycji międzynarodowej państwa o limitowanej uznawalności.

Monografia obejmuje dwie części i pięć rozdziałów, wstęp oraz zakończenie. Pierwsza część monografii zatytułowana *Propaganda. Ujęcie teoretyczne* składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale pierwszym podjęto problematykę znaczenia i roli propagandy we współczesnym komunikowaniu. Analizując kierunki współczesnej aktywności propagandowej, wyznaczono funkcje integrujące opinię publiczną oraz podjęto analizę propagandy jako narzędzia aktywizacji społecznej. W drugim rozdziale opisano wykorzystanie propagandy w walce informacyjnej, zwracając szczególną uwagę na problemy dezinformacji w ujęciu komunikowania perswazyjnego. Omówione zostały także kwestie dotyczące *societal security* (bezpieczeństwa społecznego) czy też *social resilience* (odporności społecznej), jak również bezpieczeństwa informacyjnego, które ma zapewnić suwerenność państwa w zakresie przestrzeni informacyjnej i zwalczania obcych wpływów oraz ingerencji w tym obszarze. Przejawiają się one między innymi rozpowszechnianiem zewnętrznej propagandy zarówno jawnej, jak i ukrytej (tej ostatniej dystrybuowanej zresztą najczęściej w celach dezinformacyjnych).

W rozdziale trzecim podjęto analizę usytuowania propagandy w strukturze komunikacji strategicznej, która stanowi istotny element działań w zarządzaniu reputacją państwa w wymiarze globalnym. W tym rozdziale dokonano także uporządkowania definicyjnego, określając zakres przedmiotowy dziedzin stanowiących składowe komunikacji strategicznej: dyplomacji publicznej, międzynarodowego nadawania programów telewizyjnych i radiowych, operacji informacyjnych oraz polityki informacyjnej. Odniesienia pojęciowe względem problematyki badanej zastosowano, ukazując różnice w definiowaniu propagandy, *public relations*, komunikowania międzynarodowego, strategicznej komunikacji zewnętrznej państw, miękkiej siły i *smart power* oraz relacji do brandingu narodowego i jego znaczenia w procesie komunikacji globalnej. Takie ujęcie wymienionych pojęć względem propagandy uważam za konieczne i wynikające z faktu, że przedmiotem oddziaływania perswazyjnego są zarówno propaganda, jak i inne formy komunikowania¹³.

Kolejne dwa rozdziały mieszczą się w drugiej części monografii zatytułowanej *Propaganda Tajwanu i Chin kontynentalnych – studia przypadków*. Rozdział czwarty zawiera badania jakościowe działań propagandowych realizowanych przez Tajwan ze wskazaniem ich wymiarów: strategicznego, instytucjonalnego oraz funkcjonalnego. Tytułem wprowadzenia do rozdziału skrótowo opisano problematykę państw nieuznawanych, do kategorii których zaliczany jest Tajwan. W ostatnim rozdziale poddano analizie kwestię tajwańską w propagandzie Chińskiej Republiki Ludowej, zwracając uwagę na cechy chińskiej propagandy,

¹³ Podobne stanowisko prezentuje Beata Ociepa, por. B. OCIEPA: *Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego*. „Przegląd Strategiczny”, nr 1/2012, s. 134.

jej wymiar ideologiczny, co ma znaczenie w kontekście faktu, że zarówno mieszkańcy Tajwanu, jak i Chin Ludowych, kulturowo i etnicznie stanowią jeden naród. W rozdziale omówiono również wymiar globalny chińskiej propagandy oraz narrację propagandową, jaką Chińczycy stosują względem Tajwanu.

Monografia stanowi część cyklu badawczego, który zapoczątkowało ukazanie się na rynku wydawniczym w 2016 roku monografii mojego autorstwa pt. *Nowoczesne wojny informacyjne* i stanowi kontynuację podjętej we wspomnianej książce problematyki badawczej związanej z wykorzystaniem propagandy we współczesnej komunikacji w wymiarze globalnym. Niniejsza publikacja uzupełnia tematykę poprzedniej i sytuuje ją w kontekście zarówno lokalnym, jak i regionalnym, obejmując jednocześnie byt geopolityczny, którego zasoby oraz instrumenty oddziaływania komunikacyjnego są w ogromnym stopniu ograniczone ze względu na status prawnomiędzynarodowy. W niniejszej publikacji wykorzystałem ponadto wyniki dotychczasowych badań naukowych, jakie prowadziłem w obszarze propagandy i komunikowania, również podczas dwukrotnych pobytów na Tajwanie w ramach grantów badawczych przyznanych mi przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Chińskiej.

Niniejsza monografia stanowi wkład w prace badawcze z zakresu komunikowania publicznego i komunikowania międzynarodowego prowadzone w Instytucie Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach między innymi przez Mariusza Kolczyńskiego, Marka Mazura, Zbigniewa Oniszczyka, Marka Jachimowskiego czy też Stanisława Michalczyka. W tym miejscu chciałbym bardzo serdecznie podziękować pracownikom Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa za inspirujące dyskusje naukowe.

Ogromne podziękowania kieruję również do recenzentki prof. nadzw. dr hab. Katarzyny Pokornej-Ignatowicz za niezwykle cenne uwagi, jakie wniosła do tej książki.

Katowice, czerwiec 2018

Bibliografia

- ALEKSANDROWICZ T.: *Podstawy walki informacyjnej*. Warszawa 2016.
- ARO J.: *The cyberspace war: propaganda and trolling as warfare tools*. „European View”, no. 15/2016.
- BEACH D., PEDERSEN R.: *Causal case study methods. Foundations and guidelines for comparing, matching and tracing*. Ann Arbor 2016.
- BERKHOFF K.: *Motherland in danger. Soviet propaganda during World War II*. Harvard 2012.
- BERKHOFF K.: *Stalinist propaganda as a system for control*. In: K. BERKHOFF: *Motherland in danger. Soviet propaganda during World War II*. Harvard 2012.
- BRONIATOWSKI D., JAMISON A., QI S., ALKULAIB L., CHEN T., BENTON A., QUINN S., DREDZE M.: *Weaponized Health Communication: Twitter Bots and Russian Trolls Amplify the Vaccine Debate*. „American Journal of Puboic Health”, no. 108(10)/2018.
- BROWN M.: *Is Taiwan Chinese? The impact of culture, power and migration on changing identities*. Berkeley–Los Angeles 2004.
- BURDELSKI M., DZIAK W.: *Republika Chińska na Tajwanie a ONZ*. Toruń 1999.
- BURSZTA W.: *Kotwice pewności. Wojny kulturowe z popnacjonalizmem w tle*. Warszawa 2013.
- CASTELLS M.: *Ruchy społeczne w erze internet*. Tłum. O. SIARA. Warszawa 2013.
- CASTELLS M.: *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*. Tłum. O. SIARA. Warszawa 2013.
- CASTELLS M.: *Społeczeństwo sieci*. Tłum. M. MARODY. Warszawa 2010.
- CASTELLS M.: *Władza komunikacji*. Tłum. J. JEDLIŃSKI, P. TOMANEK. Warszawa 2013.
- CHAZBIJEWICZ S.: *Polityczny konflikt o terytorium Sahary Zachodniej*. „Forum Politologiczne”. T. 10/2010.
- CHURANOVA O.: *Countering Russian disinformation: Ukrainian NGOs on the frontline*. UA: „Ukraine Analytica”, no. 1(11)/2018.
- CIALDINI R.: *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*. Tłum. B. WOJCISZKE. Gdańsk 2003.
- CIEŚLARCZYK M.: *Psychospołeczne i prakseologiczne aspekty bezpieczeństwa informacyjnego*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI. Siedlce–Warszawa 2016.

- CLOUGH R.: *The enduring influence of ROCOT today*. In: *Contemporary Taiwan*. Ed. D. SHAMBAUGH. Oxford 1998.
- COPELAND L., HASELL A., BIMBER B.: *Collective Action Frames, Advocacy Organizations, and Protests Over Same-Sex Marriage*. „International Journal of Communication”, no. 10/2016.
- CZUBIK P.: *Dokumenty z państw nieuznanych w obrocie cywilnoprawnym*. „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”. T. 7/2009.
- CZUBIK P.: *Niepodległość Kosowa – niebezpieczeństwo dla zjednoczonej Europy? Krótki zarys problemu*; <http://www.europeistyka.uj.edu.pl/documents/3458728/84b381a4-5a69-430f-a66d-8e107a349859>.
- DARCZEWSKA J.: *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*. „Punkt Widzenia”, nr 42/2014.
- DARCZEWSKA J.: *Diabeł tkwi w szczegółach. Wojna informacyjna w świetle doktryny wojennej Rosji*. „Punkt Widzenia”, nr 50/2015.
- DARCZEWSKA J.: *Wojna informacyjna Rosji z Zachodem. Nowe wyzwanie?* „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, wydanie specjalne; <https://www.abw.gov.pl/pl/pbw/publikacje/przeglad-bezpieczenstwa-4/1213,Przeglad-Bezpieczenstwa-Wewnetrznego-WYDANIE-SPECJALNE.html>
- DICE M.: *The True Story of Fake News. How Mainstream Media Manipulates Millions*. San Diego 2017.
- DIJK J.: *Spoleczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci*. Tłum. J. KONIECZNY. Warszawa 2010.
- DOBEK-OSTROWSKA B.: *Komunikowanie polityczne i publiczne*. Warszawa 2012.
- DOBEK-OSTROWSKA B.: *Podstawy komunikowania społecznego*. Wrocław 1999.
- DOBEK-OSTROWSKA B., FRAS J., OCIEPKA B.: *Teoria i praktyka propagandy*. Wrocław 1997.
- DOBEK-OSTROWSKA B., WISZNIOWSKI R.: *Teoria komunikowania publicznego i politycznego*. Wrocław 2002.
- DZWOŃCZYK J.: *Determinanty rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w Polsce po 1989 roku*. W: *Rola wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*. Red. S. DROBZYŃSKI, M. ŻYROMSKI. Poznań 2004.
- EDNEY K.: *The Globalization of Chinese Propaganda. International Power and Domestic Political Cohesion*. New York 2014.
- FEHLER W.: *O pojęciu bezpieczeństwa informacyjnego*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI. Siedlce–Warszawa 2016.
- FENBY J.: *Czang Kaj-Szek i jego Chiny*. Tłum. J. WŁODARCZYK. Wrocław 2010.
- FRANCZAK K.: *Perspektywa framing analysis – oferta analityczna dla badań nad dyskursem?* „Przegląd Socjologiczny”. T. 3/2014, nr 63.
- FRASER L.: *Propaganda*. London 1957.
- GAWLIKOWSKI K.: *Taiwan: spory o status wyspy i procesy transformacji*. W: *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Studia i szkice. Przemiany polityczne i społeczne. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze*. Red. K. GAWLIKOWSKI, M. ŁAWACZ. Warszawa 2004.
- GERARD K.: *ASEAN's Engagement of Civil Society Regulating Dissent*. New York 2014.

- GIDDENS A.: *Życie w społeczeństwie posttradycyjnym*. W: *Modernizacja refleksyjna*. Red. U. BECK, A. GIDDENS, S. LASH. Tłum. J. KONIECZNY. Warszawa 2009.
- GIERSZEWSKI J.: *Bezpieczeństwo społeczne jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego*. „Historia i Polityka”, nr 23(30)/2018.
- GILBOA E.: *Dyplomacja w epoce informacji*. W: *Dyplomacja publiczna*. Red. B. OCIEPKA. Wrocław 2008.
- GLIŃSKI P.: *O społeczeństwie obywatelskim w Polsce: teoria i praktyka*. W: *Homo eligens. Społeczeństwo świadomego wyboru*. Red. D. GAWIN. Warszawa 1999.
- GOBAN-KLAS T.: *Public relations, czyli promocja reputacji. Pojęcia, definicje, uwarunkowania. Praktyka działania*. Warszawa 1998.
- GOLDSTEIN F., JACOBOWITZ D.: *Psychological Operations. An introduction*. In: *Psychological Operations. Principles and Case Studies*. Eds. F. GOLDSTEIN, B. FINDLEY. Alabama 1996.
- GOLICYN A.: *Nowe kłamstwa w miejsce starych*. Warszawa 2007.
- GOLITSYN A.: *New Lies for Old. The Communist Strategy of Deception and Disinformation*. New York 1984.
- GÓRNIKIEWICZ M.: *Mass media in psychological operation – Ukrainian Case*. In: *Constructing „Europe” and spread of European values*. Ed. L. MAŻYLIS. Kaunas 2014.
- GRABOWSKI T.: *Metody walki informacyjnej w mediach elektronicznych na przykładzie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego (2014–2016)*. „Horyzonty Polityki”. T. 7/2016, nr 20.
- GREY C.: *Modern Strategy*. Oxford 1999.
- GRONOWSKA-STARZEŃSKA A.: *Walka informacyjna – wybrane problemy w ujęciu cybernetycznym*. „Zeszyty Naukowe Akademii Sztuki Wojennej”, nr 4(109)/2017.
- GWIAZDA-RZEPECKA B.: *Komunikacja strategiczna i negocjacje w operacjach wsparcia pokoju*. Wrocław 2015.
- HALIMARSKI A.: *Spór o Tajwan*. Warszawa 1986.
- HALLIN D., MANCINI P.: *Systemy medialne: trzy modele mediów i polityki w ujęciu porównawczym*. Tłum. M. LOREK. Kraków 2007.
- HAMA H.: *State Security, Societal Security, and Human Security*. „Jadavpur Journal of International Relations”, no. 21/2017.
- HARDAKER C.: *Trolling in asynchronous computermediated communication: From user discussions to academic definitions*. „Journal of Politeness Research”, no. 6(2)/2010.
- HARREL Y.: *Rosyjska cyberstrategia*. Tłum. B. LOSSON. Warszawa 2015.
- HEREŹNIAK M.: *Marka narodowa. Jak skutecznie budować wizerunek i reputację kraju*. Warszawa 2011.
- HESS A., SZYMAŃSKA A.: *Pomost medialny? Rola mediów w międzynarodowej komunikacji politycznej na przykładzie relacji polsko-niemieckich*. Kraków 2009.
- HOBBSBAWM E.: *Wynajdywanie tradycji*. W: *Tradycja wynaleziona*. Red. E. HOBBSBAWM, T. RANGER. Tłum. M. GODYŃ, F. GODYŃ. Kraków 2008.
- HUGHES Ch.: *Taiwan and Chinese Nationalism. National Identity and Status in International Society*. London 1997.
- JACHIMOWSKI M.: *Komunikacja strategiczna a dziennikarstwo*. „Rocznik Prasoznawczy”. R. 10/2016.
- JACKSON R., SØRENSEN G.: *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*. Tłum. A. CZWOJDRAK. Kraków 2006.

- JAITNER M.: *Russian information warfare: lessons from Ukraine*. In: *Cyber War in perspective: Russian aggression against Ukraine*. Ed. K. GEERS. Tallinn 2015.
- JANCZAK J.: *Zakłócenia informacyjne*. Warszawa 2001.
- JASTRZĘBSKI J.: *Media i dziennikarstwo alternatywne*. W: *Nowe media we współczesnym społeczeństwie*. Red. M. JEZIERSKI, A. SEKLECKA, Ł. WOJTKOWSKI. Toruń 2011.
- JENKINS H.: *Kultura konwergencji. Zderzenie starych i nowych mediów*. Tłum. M. BERNATOWICZ, M. FILICIAK. Warszawa 2008.
- JOVETT G.S., O'DONNE V.: *Propaganda and persuasion*. London 1999.
- KACAŁA T.: *Dezinformacja i propaganda w kontekście zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa*. „Przegląd Prawa Konstytucyjnego”, nr 2(24)/2015.
- KACAŁA T., LIPińska J.: *Komunikacja strategiczna i Public Affairs*. Warszawa 2014.
- KECK M., SAKDAPOLRAK P.: *What is social resilience? Lessons learned and ways forward*. „Erdkunde”. Vol. 67/2013 no. 1.
- KISZKA K.: *Bezpieczeństwo informacyjne człowieka cywilizacji zachodniej*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI. Siedlce–Warszawa 2016.
- KOSIDŁO A.: *Sahara Zachodnia. Fiasko dekolonizacji czy sukces podboju?* Gdańsk 2012.
- KOSIENKOWSKI M.: *Naddniestrzańska Republika Mołdawska. Determinanty przetrwania*. Toruń 2010.
- KOSIENKOWSKI M.: *Quasi-państwa w tosunkach międzynarodowych*. „Stosunki Międzynarodowe – International Relations”. T. 38/2008, nr 3–4.
- KOSIENKOWSKI M.: *Współpraca społeczności międzynarodowej z państwami de facto. Studium przypadków*. Lublin 2018.
- KOSSECKI J.: *Elementy wojny informacyjnej*; http://www.autonom.edu.pl/publikacje/kossecki_jozef/elementy_wojny_informacyjnej-ocr.pdf.
- KOSSECKI J.: *Totalna wojna informacyjna XX wieku a II RP*. Kielce 1997.
- KOTRAS M.: *Praktyki ramowania i przeramowania w dyskursie medialnym dotyczącym Okrągłego Stołu*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”. T. 13/2017, nr 3.
- KRAGH M., ÅSBERG S.: *Russia's strategy for influence through public diplomacy and active measures: the Swedish case*. „Journal of Strategic Studies”. Vol. 40/2017, no. 6.
- KRZTOŃ W.: *Współczesne bezpieczeństwo informacyjne wobec zagrożeń cyberterroryzmem*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI. Siedlce–Warszawa 2016.
- KUZNETSOV D.: *The Chinese Nationalism and Foreign Policy Component in Mass Consciousness in China*. In: *Overcoming controversies in East Asia*. Red. T. KAMIŃSKI. Łódź 2017.
- LAKOMY M.: *One of the Two Good Outcomes: Turning Defeats into Victories in the Islamic State's Flagship Magazine Rumiyah*. „Terrorism and Political Violence”. Vol. 31/2018, no. 2; DOI: 10.1080/09546553.2018.1506335
- LELONEK A.: *Wojna informacyjna, operacje informacyjne i psychologiczne: pojęcia, metody i zastosowanie*; https://capd.pl/images/dokumenty/05PL_Lelonek.pdf.
- LIEDEL K.: *Bezpieczeństwo informacyjne państwa*. W: *Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego*. Red. K. LIEDEL. Warszawa 2011.
- LIEDEL K., PIASECKA P., ALEKSANDROWICZ T.: *Analiza informacji. Teoria i praktyka*. Warszawa 2012.

- LIEVROUW L.: *Media alternatywne i zaangażowanie społeczne*. Tłum. M. KLIMOWICZ. Warszawa 2012.
- LUO J.: *Media system in China: a Chinese perspective*. „International Communication of Chine Culture”. Vol. 2/2015; DOI: 10.1007/s40636-015-0012-3.
- ŁOŚ R.: *Soft power we współczesnych stosunkach międzynarodowych*. Łódź 2017.
- MACDONALD S.: *Propaganda and information warfare in the twenty-first century. Altered images and deception operations*. London–New York 2007.
- MAJOREK M.: *Anarchizm 2.0. Ideologia i praktyka w dobie nowych mediów*. Kraków 2017.
- MATEJIC N.: *Wojny informacyjne: Jak Daesz w zaawansowany sposób wykorzystuje możliwości przekazu*. „Przegląd NATO”; <https://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in-2016/wars-media-daesh-communications-solis/PL/index.htm>.
- MAZUR-CIEŚLIK E.: *Casus Tajwanu jako inspiracja metodyczna dla rozwiązywania niektórych konfliktów narodowościowych na terytorium byłego ZSRR*. „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 25/2013.
- MCGEEHAN T.: *Countering Russian Disinformation*. „The USA Army War Collage Quarterly. Parameters – Contemporary Strategy & Landpower”. Vol. 48/2018, no. 1.
- MICHALCZYK S.: *Komunikowanie polityczne*. Katowice 2005.
- MICHALCZYK S.: *Społeczeństwo medialne. Studia z teorii komunikowania masowego*. Katowice 2008.
- MOLENDĄ-ZDZIECH M.: *Czas celebrytów. Medietyzacja życia publicznego*. Warszawa 2013.
- MUSIAŁ E.: *Trolling jako przykład zagrożeń informacyjnych w cyberprzestrzeni*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym*. Red. H. BATOROWSKA, E. MUSIAŁ. Kraków 2017.
- NAPIÓRKOWSKI M.: *Władza wyobraźni. Kto wymyśla, co zdarzyło się wczoraj?* Warszawa 2014.
- NOELLE-NEUMANN E.: *Spirala milczenia*. Tłum. J. GILEWICZ. Poznań 2004.
- NOVAK-PIASECKA T.: *Analiza dyskursu medialnego: lingwistyczna analiza dyskursu programu telewizyjnego America's Got Talent (Ameryka ma talent)*. „Językoznawstwo”, nr 1(5)/2011.
- NOWAK E.: *Plebiscytyzacja polityki – media i opinia publiczna jako źródła legitymizacji władzy*. W: *Władza i przywództwo polityczne w demokracji*. Red. E. NOWAK, D. LITWIN-LEWANDOWSKA. Lublin 2010.
- NOWAK K.: *Konstytucja Republiki Kosowa*. Tłum. K. NOWAK. Rzeszów 2010.
- NOWOSAD I.: *Procesy demokratyzacji i tajwanizacji. O roli edukacji w kształtowaniu tajwańskiej tożsamości narodowej*. „Studia z Teorii Wychowania”. T. 9/2018, nr 1(22).
- NYE J.S.: *Soft power. Jak osiągnąć sukces w polityce światowej*. Tłum. J. ZABOROWSKI. Warszawa 2007.
- O'SHAUGHNESSY N.: *Politics and propaganda. Weapons of mass seduction*. Manchester 2004.
- O'SHAUGHNESSY N.: *The death and life of propaganda*. „Journal of Public Affairs”. Vol. 12/2012, no. 1.
- OCIEPKA B.: *Miękka siła i dyplomacja publiczna Polski*. Warszawa 2013.
- OCIEPKA B.: *Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego*. „Przegląd Strategiczny”, nr 1/2012.

- PALA M.: *Współczesne zagrożenia dla bezpieczeństwa informacyjnego*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI. Siedlce–Warszawa 2016.
- PEGG S.: *Twenty Years of de facto State Studies. Progress, Problems, and Prospects*. In: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Oxford 2017; <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-516>, DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.516.
- PIECHOTA G.: *Network Communities as an Expression of Inclusive Culture of Participation in Political Protests: The Sunflower Movement Case Study*. „Communication Today”. Vol. 9/2018, no. 2.
- PIECHOTA G.: *Pomiędzy happeningiem a zmianą. Znaczenie komunikacji sieciowej w protestach społeczno-politycznych*. Kraków 2018.
- PIECHOTA G.: *Promoting the Image of a Country in the International Arena. Case Study: Taiwan*. „Global Journal of Advanced Research”. Vol. 2/2015, nr 10.
- PIECHOTA G.: *Zarządzanie procesem komunikowania w mediach społecznościowych przez miasta Metropolii Silesia i ich prezydentów*. „Zarządzanie Publiczne”, nr 4(22)/2012.
- PIECHOTA G.: *Zmiana paradygmatu w komunikowaniu lokalnym? Propaganda versus technologia*. W: *Lokalne komunikowanie polityczne*. Red. W. FURMAN, P. KUĆA. Rzeszów 2013.
- PIECHOTA G., RAJCZYK R.: *Institutionalization of Ukraine's information policy as a function of strategic communication*. „Central European Political Studies”, no. 3/2018.
- PIECHOTA G., RAJCZYK R.: *Media samorządowe jako narzędzie kreacji wizerunku lokalnego lidera i jego otoczenia (na przykładzie treści publikowanych w tygodniku samorządowym „Twoje Tychy”*. „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”. Vol. 34/2012.
- PIECHOTA G., RAJCZYK R.: *Media społecznościowe w protestach politycznych na przykładzie ukraińskiej rewolucji godności*. W: *Komunikowanie społeczne w dobie nowych mediów*. Red. D. PIONTEK, S. OSSOWSKI. Poznań 2017.
- PISKORSKA B.: *Soft power w polityce UE wobec państw Partnerstwa Wschodniego*. Lublin 2017.
- RAJCZYK R.: *Measures and objectives of Taiwanese digital diplomacy*. W: *Komunikowanie społeczne w dobie nowych technologii*. Red. D. PIONTEK, S. OSSOWSKI. Nowy Targ–Poznań 2017.
- RAJCZYK R.: *Nowoczesne wojny informacyjne*. Warszawa 2016.
- RAJCZYK R.: *System konstytucyjny Kosowa*. Katowice 2016.
- RAJCZYK R.: *World's impact of Taiwanese media system*. „China Media Research”. Vol. 12/2016, no. 3.
- RAWNSLEY G.: *Taiwan's Soft Power and Public Diplomacy*. „Journal of Current Chinese Affairs”. Vol. 43/2014, no. 3.
- RICH T.: *Status for Sale: Taiwan and the Competition for Diplomatic Recognition*. „Issues & Studies”. Vol. 45/2009, no. 4.
- RIEGER D., FRISCHLICH L., BENTE G.: *Propaganda 2.0: Psychological effects of right-wing and Islamic extremist internet videos*. Köln 2013.
- ROGOŹA J.: *Internet w Rosji: kolebka społeczeństwa informacyjnego*. Komentarze OSW, 21.03.2012.
- ROI D.: *Taiwan a political history*. New York 2003.

- ROSE G.: *Interpretacja materiałów wizualnych: krytyczna metodologia badań nad wizualnością*. Tłum. E. KLEKOT. Warszawa 2010.
- ROWIŃSKI J., JAKÓBIEC W.: *System konstytucyjny i przedstawicielski Tajwanu*. Warszawa 2015.
- SADŁOCHA J.: *Pomiędzy miękką a twardą siłą: smart power*. „Wrocławskie Studia Polilogiczne”, nr 13/2012.
- SCHRAMM W.: *The Process and Effects of Mass Communication*. Urbana 1954.
- SCHULZ W.: *Komunikowanie polityczne. Koncepcje teoretyczne i wyniki badań empirycznych na temat mediów masowych w polityce*. Tłum. A. KOŻUCH. Kraków 2006.
- SHAMBAUGH D.: *China's Propaganda System: Institutions, Processes and Efficacy*. „The China Journal”, no. 57/2007.
- SŁAWIŃSKI R.: *Etnosy na Tajwanie*. „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 1/2011.
- SŁAWIŃSKI R.: *Historia Tajwanu*. Warszawa 2001.
- SŁAWIŃSKI R.: *O zachowaniu tradycyjnych wierzeń i zwyczajów na Tajwanie*. „Krakowskie Studia Międzynarodowe”, nr 1/2009.
- STELMACH K.: *Mediatyzacja propagandy – propagandyzacja mediów: wczoraj i dziś*. „Zeszyty prasoznawcze”. T. 57/2014, nr 2.
- STĘPOWSKI R.: *Marketing terytorialny. Jak zbudować i wypromować markę miejscowości?* Rawa Mazowiecka 2015.
- SUNSTEIN C.: *#Republic: divided democracy in the age of social media*. Princeton 2018.
- SZONDI G.: *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, 22.10.2008; <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/nationbranding.pdf>.
- SZOSTOK P., RAJCZYK R.: *Komunikowanie lokalne w Polsce. O instrumentach polityki komunikacyjnej samorządów*. Katowice 2013.
- SZTUMSKI J.: *Propaganda – jej problemy i metody*. Katowice 1990.
- SZYMAŃSKA A.: *Rola mediów w strategicznej komunikacji zewnętrznej państwa – szkic teoretyczny*. „Zeszyty Prasoznawcze”. R. 57/2014, nr 2.
- ŚMIGASIEWICZ M.: *Uwarunkowania geopolityczne państw nieuznawanych – casus Tureckiej Republiki Cypru Północnego*. „Przegląd Geopolityczny”. T. 9/2004.
- TOŁWIŃSKI M.: *Etyczny aspekt bezpieczeństwa informacyjnego. Przypadek etyki dziennikarskiej i aksjologii informacji*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI. Siedlce–Warszawa 2016.
- TROJNAR E.: *Tajwan. Dylematy rozwoju*. Kraków 2015.
- TUCH H.: *Communicating with the world: US public diplomacy overseas*. New York 1990.
- WANG J.: *Shaping China's Global Imagination. Branding Nations at the World Expo*. New York 2013.
- WASZKIEWICZ J.: *Od komunikacji do wspólnoty*. Wrocław 2002.
- WATTS C.: *Messinig with the enemy. Surviving in a social media world of hackers, terrorists, Russians and fake news*. New York 2018.
- WOJNOWSKI M.: *„Zarządzanie refleksyjne” jako paradygmat rosyjskich operacji informacyjno-psychologicznych w XXI w.* „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego”. T. 7/2015, nr 12.
- WÓDKA M.: *Wyzwania dla bezpieczeństwa informacyjnego w Polsce i Unii Europejskiej*. W: *Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI, Siedlce–Warszawa 2016.

- WRZOSEK M.: *Dezinformacja: skuteczny element walki informacyjnej*. „Zeszyty Naukowe AON”, nr 2(87)/2012.
- YOUNG D.: *The Party Line. How the Media Dictates Public Opinion in Modern China*. Singapore 2013.
- ZHANG X.: *China's International Broadcasting: a Case Study of CCTV International*. In: *Soft Power in China*. Ed. J. WANG. New York 2011.
- ZIĘTEK A.: *Aktualne problemy polityki zagranicznej Republiki Chińskiej na Tajwanie*. W: *Tajwan w stosunkach międzynarodowych*. Red. E. HALIŻAK. Warszawa 1997.
- ZIĘTEK A.: *Tajwan w polityce ChRL*. W: *Chiny w stosunkach międzynarodowych*. Red. K. IWAŃCZUK, A. ZIĘTEK. Lublin 2003.
- ZWOLIŃSKI A.: *Słowo w relacjach społecznych*. Kraków 2003.
- ŻEBROWSKI A.: *Bezpieczeństwo informacyjne Polski a walka informacyjna*. „Rocznik Kolegium Analiz Ekonomicznych”, nr 29/2013.

Prace zbiorowe

- A multi-dimensional approach to disinformation. Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation*. Ed. M. DE COCK BUNING. Luxembourg 2018.
- Azja Wschodnia na przełomie XX i XIX wieku. Studia i szkice. Przemiany polityczne i społeczne. Stosunki międzynarodowe i gospodarcze*. Red. K. GAWLIKOWSKI, M. ŁAWACZ. Warszawa 2004.
- Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym*. Red. H. BATOROWSKA, E. MUSIAŁ. Kraków 2017.
- Bezpieczeństwo informacyjne w XXI wieku*. Red. M. KUBIAK, S. TOPOLEWSKI. Siedlce–Warszawa 2016.
- Chiny w stosunkach międzynarodowych*. Red. K. IWAŃCZUK, A. ZIĘTEK. Lublin 2003.
- Constructing „Europe” and spread of European values*. Ed. L. MAŻYLIS. Kaunas 2014.
- Contemporary Taiwan*. Ed. D. SHAMBAUGH. Oxford 1998.
- Cyber War in perspective: Russian aggression against Ukraine*. Ed. K. GEERS. Tallinn 2015.
- De Facto States, The Quest for Sovereignty*. Ed. T. BAHCHELI, B. BARTMANN, H. SREBRNIK. London–New York 2004.
- Dyplomacja publiczna wobec wyzwań współczesnego świata*. Red. M. MIEDZIŃSKA, A. KUSZTYKIEWICZ. Warszawa 2017.
- Dyplomacja publiczna*. Red. B. OCIEPKA. Wrocław 2008.
- EU communication policy in its neighbourhood in light of third-party propaganda*. Eds. E. KACA, J. ARENDARSKA, C. SCHMIEDL. Warszawa 2015.
- Homo eligens. Społeczeństwo świadomego wyboru*. Red. D. GAWIN. Warszawa 1999.
- Komunikowanie społeczne w dobie nowych technologii*. Red. D. PIONTEK, S. OSSOWSKI. Nowy Targ–Poznań 2017.
- Lokalne komunikowanie polityczne*. Red. W. FURMAN, P. KUĆA. Rzeszów 2013.
- Modernizacja refleksyjna*. Eds. U. BECK, A. GIDDENS, S. LASH. Tłum. J. KONIECZNY. Warszawa 2009.
- Nowe media we współczesnym społeczeństwie*. Red. M. JEZIEŃSKI, A. SEKLECKA, Ł. WOJTKOWSKI. Toruń 2011.
- Overcoming controversies in East Asia*. Ed. T. KAMIŃSKI. Łódź 2017.

- Oxford Research Encyclopedia of Politics*; <http://oxfordre.com/politics>.
Psychological Operations. Principles and Case Studies. Eds. F. GOLDSTEIN, B. FINDLEY. Alabama 1996.
Rola wyborów w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce. Red. S. DROBZYŃSKI, M. ŻYROMSKI. Poznań 2004.
Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego. Red. J. PAWŁOWSKI. Warszawa 2010.
Soft Power in China. Ed. J. WANG. New York 2011.
Tajwan w stosunkach międzynarodowych. Red. E. HALIŻAK. Warszawa 1997.
The War in Syria: Lessons for the West. Eds. A. KUDORS, A. PABRIKS. Rīga 2016.
Tradycja wynaleziona. Red. E. HOBSBAWM, T. RANGER. Tłum. M. GODYŃ, F. GODYŃ. Kraków 2008.
Transsektorowe obszary bezpieczeństwa narodowego. Red. K. LIEDEL. Warszawa 2011.
Władza i przywództwo polityczne w demokracji. Red. E. NOWAK, D. LITWIN-LEWANDOWSKA. Lublin 2010.

Akty normatywne

- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie praw autorskich na jednolitym rynku cyfrowym. Document 52016PC0593, COM/2016/0593 final – 2016/0280 (COD).
 Taiwan Travel Act (Public Law No: 115-135 (03/16/2018)).
 Taiwan Relations Act (Public Law 96-8, 22 U.S.C. 3301 et seq.).
 Указ Президента РФ от 05.12.2016 N 646 „Об утверждении Доктрины информационной безопасности Российской Федерации”.

Artykuły prasowe

- BRINKBÄUMER K.: *Merkel's Challenge. Navigating the Post-Fact Era*. „Der Spiegel”, nr 37/2016, 10.09.2016.
 CHUNG L.: *Taiwan's Kuomintang in crisis as 'ill-gotten gains' law threatens to reverse party's fortune*. „South China Morning Post”, 18.09.2016.
 EVERINGTON K.: *Taiwan Can Help' slogan posted on Polish trams*. „Taiwan News”, 6.12.2018.
 FULCO M.: *Taiwan Attracting Fewer Chinese Immigrants*. „Taiwan Business Topics”, 15.11.2018; <https://topics.amcham.com.tw/2018/11/taiwan-attracting-fewer-chinese-immigrants>.
 JIANG S.: *Beijing has a new propaganda weapon: Voice of China*. CNN, 21.03.2018; <https://money.cnn.com/2018/03/21/media/voice-of-china-propaganda-broadcaster/index.html>.
 KOZŁOWSKI A.: *Obrona przed patogenami informacyjnymi*, 13.09.2017; www.cyberdefence24.pl.
 LAWSON R.: *YouTube Stars Are Now Being Used for North Korean Propaganda*, 16.08.2016; www.vanityfair.com/culture/2016/08/louis-cole-vlogger-north-korea.
 LIM L., BERGIN J.: *Inside China's audacious global propaganda campaign*. „The Guardian”, 21.03.2018; <https://www.theguardian.com>.

- LITKA P.: *Widowisko, oświata, propaganda*. „Tygodnik Powszechny”, 7.05.2012.
- MIERZYŃSKA A.: *Rosyjską propagandę szerzą polskie portale. Znaleźliśmy 23 takie witryny!* 30.08.2018; <https://oko.press/rosyjska-propagande-szerza-polskie-portale-znalezlismy-23-takie-witryny>.
- PRZECISZEWSKI P.: *Ujawniono fragmenty dialogu Bartłomieja i Cyryla w kwestii ukraińskiej autokefalii*, 10.10.2018; <https://ekai.pl/ujawniono-fragmenty-dialogu-bartlomieja-i-cyryla-w-kwestii-ukraińskiej-autokefalii>.
- RASKA M.: *China and the ‘Three Warfares’*. „The Diplomat”, 18.12.2015.
- RUSS-MOHL S.: *Bots, Lies And Propaganda: The New Misinformation Economy*, 20.10.2016; <https://en.ejo.ch/latest-stories/bots-lies-and-propaganda-the-new-misinformation-economy>.
- RUTKOWSKA E.: *(De)koncentracja po węgiersku. Władza zamyka usta kolejnym mediom; gazetaprawna.pl*, 6.12.2018.
- TORRES D.: *China’s soft power offensive*; www.politico.eu/article/china-soft-power-offensive-confucius-institute-education, 26.12.2017.
- YI-HSUAN L., HSIAO S.: *NGOs urged to avoid ‘Chinese Taipei’*. „Taipei Times”, 17.12.2018.
- ZGUT E., DENKOVÁ A., YAR L., ZBYTNEWSKA K.: *Fake news in the V4: Governments are often part of the problem*; <http://visegradinfo.eu/index.php/80-articles/564-fake-news-in-the-v4-governments-are-often-part-of-the-problem>.

Raporty

- A multi-dimensional approach to disinformation. Report of the independent High Level Expert Group on fake news and online disinformation*. Ed. M. DE COCK BUNING. Luxembourg 2018.
- Australian Foreign Fighters & Domestic Actors Report 2016*. Info Ops HQ; <http://www.infoopshq.com/downloads/australian-foreign-fighters-domestic-actors-report-2016>.
- CARDENAL J., KUCHARCZYK J., MESEŽNIKOV G., PLESCHOVÁ G.: *Sharp power. Rising Authoritarian Influence*; <https://www.ned.org/wp-content/uploads/2017/12/Introduction-Sharp-Power-Rising-Authoritarian-Influence.pdf>.
- Daesh Information Campaign and its Influence. Results of the Study*. Ed. R. ZGRYZIEWICZ. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Riga 2015.
- Field Manual, Headquarter, Department of the Army – FM 3-05.301 MCRP 3-40.6 PSYOP and Information Operations*. Washington 2003.
- GILES K.: *Handbook of Russian Information Warfare*. Rome 2016.
- GLASER B.: *Taiwan’s Quest for Greater Participation in the International Community. A Report of the CSIS Freeman Chair in China Studies*. Washington 2013.
- LUCAS E., NIMMO B.: *Information Warfare: What Is It and How to Win It?* CEPA Infowar Paper no. 1. Washington 2015.
- MATTIS P.: *Counterintelligence Remains Weakness in Taiwan’s Defense*. China Brief. August 17, 2017.
- SZWED R.: *Framing of the Ukraine – Russia conflict in online and social media*. Riga 2016.

Netografia

<http://brandfinance.com>
<http://csm.org.pl>
<http://eng.pts.org.tw>
<http://kremlin.ru/acts>
<http://médiatanács.hu>
<http://occupywallst.org>
<http://sputniknews.com>
<http://taiwanfellowship.ncl.edu.tw>
<http://tvri.tvr.ro>
<http://uscode.house.gov>
<http://visegradinfo.eu>
<http://www.888.hu>
<http://www.ait.org.tw>
<http://www.arats.com.cn>
<http://www.cctv.cn>
<http://www.cgtn.cn>
<http://www.ctusf.org.tw>
<http://www.europeistyka.uj.edu.pl>
<http://www.gov.cn>
<http://www.hanban.org>
<http://www.icdf.org.tw>
<http://www.icj-cij.org>
<http://www.infoopshq.com>
<http://www.itvn.pl>
<http://www.kamudiplomasisi.org>
<http://www.minge.gov.cn>
<http://www.museum.org.tw>
<http://www.noastrategia.org.pl>
<http://www.origo.hu>
<http://www.rp.pl>
<http://www.sep.org.tw>
<http://www.taipeitimes.com>
<http://www.taitra.org.tw>
<http://www.taiwantoday.tw>
<http://www.tfd.org.tw>
<http://www.tpenoc.net>
<http://www.tzuchi.org>
<https://ajph.aphapublications.org>
<https://businessinsider.com.pl>
<https://capd.pl>
<https://ec.europa.eu>
<https://ekai.pl>
<https://eur-lex.europa.eu>
<https://euvsdisinfo.eu>

<https://informatorekonomiczny.msz.gov.pl>
<https://itvnextra.pl>
<https://leavenoonebehind.com.tw>
<https://medium.com>
<https://money.cnn.com>
<https://museum-peenemuende.de>
<https://nspp.mofa.gov.tw>
<https://oko.press>
<https://pca-cpa.org/en/home>
<https://poland.tw>
<https://polonia.tvp.pl>
<https://repozytorium.ka.edu.pl>
<https://rsf.org>
<https://topics.amcham.com.tw>
<https://unpo.org>
<https://www.abw.gov.pl/pl/pbw/publikacje>
<https://www.afp.com>
<https://www.cepa.org>
<https://www.cyberdefence24.pl>
<https://www.cybsecurity.org>
<https://www.ey.gov.tw>
<https://www.gazetaprawna.pl>
<https://www.ly.gov.tw>
<https://www.mofa.gov.tw>
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov>
<https://www.ned.org>
<https://www.obs.coe.int>
<https://www.osw.waw.pl>
<https://www.petermattis.com/publications>
<https://www.politico.eu>
<https://www.president.gov.tw>
<https://www.scmp.com>
<https://www.stopfake.org>
<https://www.stratcomcoe.org>
<https://www.taiwanexcellence.org>
<https://www.taiwannews.com.tw>
<https://www.taiwanngo.tw>
<https://www.thefirstnews.com>
<https://www.tygodnikpowszechny.pl>
<https://www.usa.gov>
<https://www.vanityfair.com>
<https://www.youtube.com>

Spis tabel

Tabela 1. Wybrane definicje terminu <i>propaganda</i>	19
Tabela 2. Typologia systemów propagandowych	24
Tabela 3. Aspekty ochrony środowiska informacyjnego w jego wymiarach fizycznym, wirtualnym i kognitywnym	61
Tabela 4. Ilościowa analiza zasięgów w serwisach Facebook i Twitter	116
Tabela 5. Liczba wskazań wzajemnych na podstawie danych z witryn internetowych: RTI, CRI, Focus Taiwan, Xinhuanet.com	122
Tabela 6. Liczba materiałów dziennikarskich i wydźwięk kontentu z witryny internetowej RTI	122
Tabela 7. Liczba materiałów z każdej kategorii wraz z wydźwiękiem w witrynie RTI	122
Tabela 8. Liczba materiałów dziennikarskich i wydźwięk kontentu z witryny internetowej China Plus (internetowy serwis China Radio International)	123
Tabela 9. Liczba materiałów z każdej kategorii wraz z wydźwiękiem w witrynie internetowej China Plus (internetowy serwis China Radio International)	124
Tabela 10. Liczba materiałów dziennikarskich i wydźwięk kontentu z witryny internetowej Xinhuanet.com (internetowy serwis Xinhua)	124
Tabela 11. Liczba materiałów z każdej kategorii wraz z wydźwiękiem w witrynie internetowej Xinhuanet.com (internetowy serwis Xinhua)	125
Tabela 12. Liczba materiałów dziennikarskich i wydźwięk kontentu z witryny internetowej Focus Taiwan (internetowy serwis CNA)	125
Tabela 13. Liczba materiałów z każdej kategorii wraz z wydźwiękiem w witrynie internetowej Focus Taiwan (internetowy serwis CNA)	126

Robert Rajczyk

The faces of contemporary propaganda

The case of the Chinese-Taiwan information war

Summary

The book „Contemporary propaganda. The case of the Chinese-Taiwan information war” depicts the oldest propaganda conflict in the world. The first three chapters of the monograph relate to the theory of propaganda in international communication. The next ones review the role of mass as well as social media in creating contemporary propaganda narratives. In the fourth chapter, Taiwan’s propaganda activities are analyzed, taking into account the specific situation of this non-recognized state. The last chapter consists of the analysis of the propaganda activities of the People’s Republic of China in relation to the Taiwanese issue. The research on the narratives and propaganda actions of both countries presents their strategic goals, directions, and adapted methods and techniques. The particular attention was focused on the role of traditional media as well as on the new media. The analysis shows that while the propaganda strategies and actions of both countries are determined by the changing political and economic conditions of both entities, they are also mutually dependent. The Taiwan’s propaganda aim is to create its own image as the „only one Chinese democracy” and to develop favourable economic and cultural relations. On the other hand, continental China promotes the idea of one China (one China policy), and the propaganda activities are focused on strengthening the country’s political and economic position in the world.

The future of Taiwanese propaganda will be shaped primarily on the basis of new media focused on the important role of the e-image of the state and the intensive protection of its own information sphere. The future of Chinese propaganda will be related to the development of the international broadcasting of information programmes by the state-financed television stations having a global reach, and the expansion of state-supported Chinese private capital to dominate ownership in media organizations that operate in the media markets within the areas of the political and economic interests of the People’s Republic of China.

Роберт Райчик

Современная пропаганда Случай китайско-тайваньской информационной войны

Резюме

В книге «Современная пропаганда. Случай китайско-тайваньской информационной войны» представлен один из древнейших пропагандистских конфликтов в мире. Первые три главы монографии посвящены теории пропаганды в международной коммуникации. Далее рассматривается роль массмедиа и социальных сетей в создании современного пропагандистского нарратива. В четвёртой главе анализируется пропагандистская деятельность Тайваня с учётом конкретной ситуации в этом непризнанном государстве. Последняя глава раскрывает особенности пропаганды Китайской Народной Республики по тайваньской проблеме. В исследовании выявлены стратегические цели, направления, а также используемые методы и приёмы пропагандистского нарратива обеих стран. Особое внимание было уделено роли не только традиционных средств массовой информации, но и новых медиа. Анализ показывает, что пропагандистские стратегии и действия обеих стран определяются как изменяющимися политическими и экономическими условиями этих субъектов, так и их взаимозависимостью. Пропагандистская цель Тайваня состоит в том, чтобы создать свой имидж как «единой китайской демократии» и развивать выгодные для себя экономические и культурные отношения. В свою очередь, континентальный Китай продвигает идею одного Китая (политика *один Китай*), а его пропагандистская деятельность направлена на укрепление своей политической и экономической позиции в мире.

Будущее тайваньской пропаганды будет формироваться главным образом на базе новых СМИ с существенной ролью электронного имиджа государства и интенсивной защитой его информационного пространства. Будущее пропаганды Китая будет связано с развитием международного вещания государственных телеканалов и расширением поддерживаемого государством частного китайского капитала. Это связано со стремлением к доминации в правах собственности в организациях СМИ, которые существуют на медиарынках областей, находящихся в сфере политических и экономических интересов Китайской Народной Республики.

Redakcja: KATARZYNA WYRWAS

Projekt okładki: PIOTR CZERSKI

Redakcja techniczna: MAŁGORZATA PLEŚNIAR

Korekta: MARZENA MARCZYK

Łamanie: MAREK ZAGNIŃSKI

Copyright © 2019 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-3695-4

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3696-1

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 10,75. Ark. wyd. 13,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 29,90 zł (w tym VAT)

Druk i oprawa: Volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7–9, 71-063 Szczecin